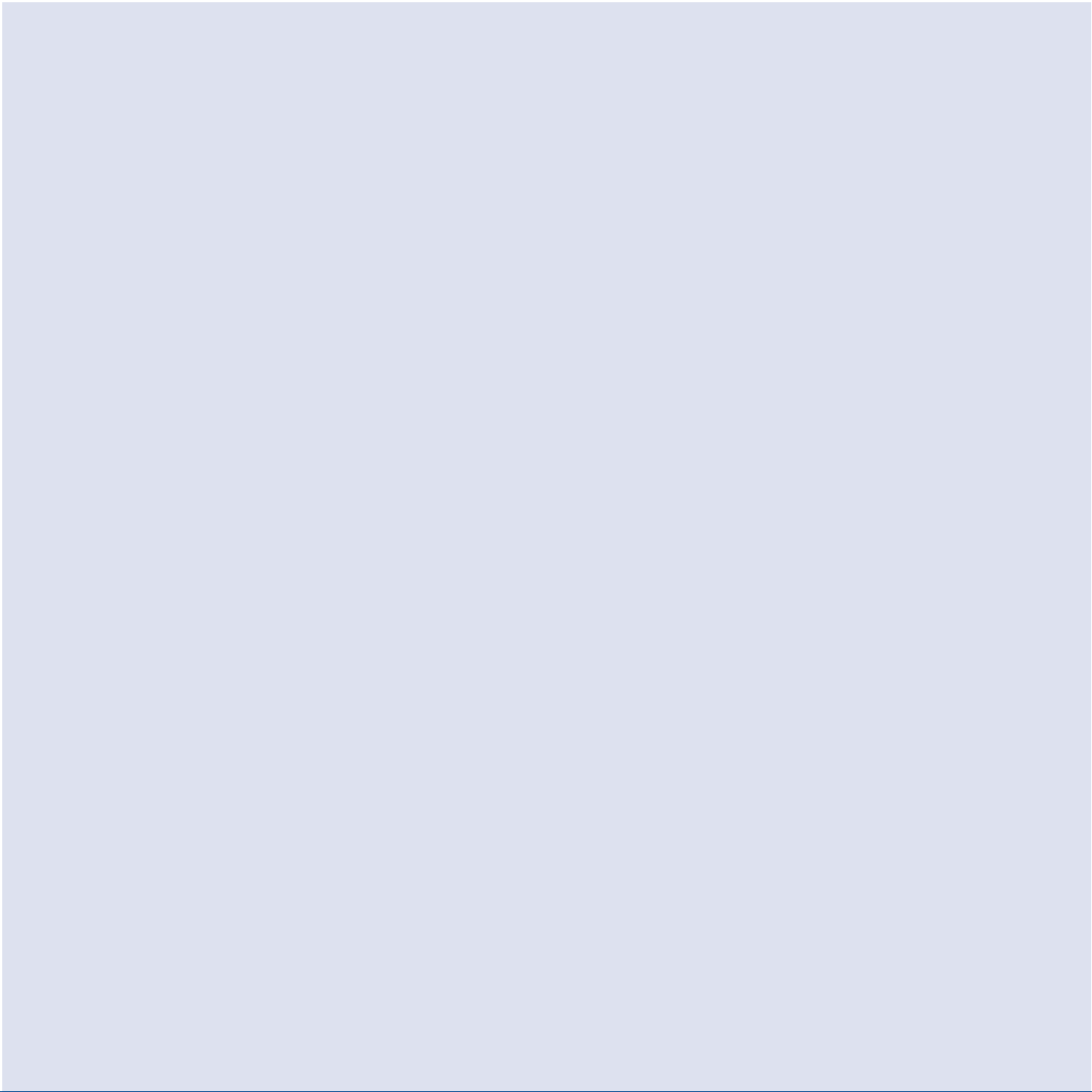

Prof.dr. Olf Praamstra

De Nederlandse letterkunde als wereldliteratuur.

Universiteit Leiden

De Nederlandse letterkunde als wereldliteratuur.

Oratie uitgesproken door

Prof.dr. Olf Praamstra

bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de
Nederlandse Literatuur in Contact met Andere Culturen
aan de Universiteit Leiden
vanwege het Leids Universiteitsfonds
op vrijdag 21 november 2008

Universiteit Leiden

Mijnheer de Rector Magnificus, leden van het Bestuur van de Stichting Leids Universiteitsfonds en leden van het Curatorium van deze bijzondere leerstoel, zeer gewaardeerde toehoorders,

Boekenlijsten

Op het internet struikel je over lijsten met boeken die iedereen gelezen moet hebben. Internetboekhandels als Bolcom en Amazon maken zulke lijsten, soms van de beste tien, soms van de beste honderd boeken.¹ Maar ook niet-commerciële instellingen doen hieraan mee. De Maatschappij der Nederlandse Letterkunde heeft honderd titels uitgekozen die samen de Nederlandse canon vormen. Bovenaan staat Multatuli's *Max Havelaar*, een roman die al meer dan honderd jaar door het Nederlandse volk tot de beste boeken ooit wordt gerekend.² Het is ook de Nederlandse roman die in de meeste talen vertaald is; in grote talen zoals het Engels, Duits en Frans, maar ook in kleinere als het Armeens en Estisch en zelfs - tenminste fragmenten eruit - in het Schiermonnikoogs en het Volapük.³

Maar wordt het ook gelezen? Dat is de vraag. De Nederlandse schrijver Willem Frederik Hermans betwijfelde het. Hij vond Multatuli een groot schrijver - hij bewonderde hem -, maar internationaal werd Multatuli volgens hem niet hoog aangeslagen. Scandinavische schrijvers als Ibsen, Andersen en Strindberg - die uit een vergelijkbaar klein taalgebied kwamen als het onze - waren veel en veel beroemder. Hermans had daar ook een verklaring voor: de *Max Havelaar* was eenvoudigweg niet goed genoeg. Ik citeer hem:

Er zijn mensen die *Max Havelaar* vergelijken met *De negerhut van oom Tom*. Ten onrechte, want die *Negerhut van oom Tom* is zeer doelmatig geschreven. In dat boek wordt met alle middelen het idee erin gehakt, dat het

niet kan dat de negers behandeld worden, zoals ze in het verhaal behandeld worden. Dat heeft de schrijfster heel precies uitgewerkt met behulp van een brave, vrome slaveneigenaar, die zijn slaven goed behandelt, en een ander die ze stelselmatig mishandelt en uithongert, enz.; dat zit heel systematisch in elkaar. Maar in de *Havelaar* is daar geen sprake van. [...] Terwijl Max met Tine, Verbrugge en Duclari zit te eten en grappen te maken over de vrouwen van Arles en Nîmes, liggen de bewoners van Lebak langs de weg te sterven. Multatuli beseft niet - trouwens veel Nederlandse schrijvers beseffen niet - dat zoiets niet kan, dat die zaken in een verhaal met elkaar samen moeten gaan. Daar hebben Nederlanders geen gevoel voor. Je ziet dat ook aan de PvdA: de PvdA, de partij van de arbeid, de partij voor arme mensen die moeten arbeiden om meer macht te krijgen. Lange tijd is die partij in de Tweede Kamer en ook in de regering vertegenwoordigd geweest door iemand als Ien Dales: die was 125 kg zwaar! Dat vind ik geen symbool voor zo'n partij. Men had moeten zeggen: of er gaat vijftig kilo af, of anders niet in de Kamer. Maar Hollanders accepteren dat. Ja, zo'n aardig mens, zeggen ze dan. Hoe kan dat nou? Er moet samenhang zijn. Er moet harmonie zijn tussen symbolen en werkelijkheden. Ook in de *Havelaar* ontbreekt het daaraan. Al die gezellige praatjes tijdens het eten, terwijl om hen heen iedereen de hongerdood ligt te sterven. Dat kan niet. Daarom wordt het boek vaak verkeerd begrepen en dat is de reden, dat het niet helemaal raak is. [...] En daarom wordt die *Negerhut van oom Tom* over de hele wereld nog geregeld gelezen. Van de *Havelaar* zijn er, geloof ik, wel dertig vertalingen, maar die staan bij de afdelingen Nederlands van buitenlandse universiteiten in de kast, en dan is het afgelopen, helaas.⁴

Helaas, want ik ben bang dat Hermans gelijk heeft. Op inter-

nationale lijsten met de beste boeken ooit komt de *Havelaar* zelden voor - evenmin overigens als het werk van andere Nederlandse schrijvers. In 2002 vroeg een Noors gezelschap aan honderd auteurs uit vierenvijftig landen om de hoogtepunten van de wereldliteratuur te noemen. Zo kwamen ze tot een top honderd van boeken uit dertig landen, maar Nederland was daar niet bij.⁵ Ook heeft nog nooit een Nederlander de Nobelprijs voor de literatuur gewonnen, terwijl auteurs uit de hiervoor genoemde Scandinavische landen Denemarken, Noorwegen en Zweden samen al twaalf keer bekroond zijn.⁶ Dat laatste heeft ongetwijfeld ook te maken met het feit dat die prijs in Zweden wordt toegekend en uitgereikt.

Internationale erkenning

Is het terecht dat de Nederlandse literatuur internationaal niet meetelt? Die vraag is moeilijk te beantwoorden en hangt nauw samen met iemands smaak en nationalistisch gevoel. Er zijn mensen die zich niet bij deze situatie willen neerleggen. De Amsterdamse hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde, Marita Mathijssen, vindt Hendrik Tollens een groter dichter dan Victor Hugo, en zij aarzelt niet om daar voor uit te komen.⁷ Mathijssen is een kenner van onze negentiende-eeuwse literatuur en als geen ander met die eeuw vertrouwd. Haar bewondering voor Tollens past dan ook in een negentiende-eeuwse traditie. Een maand na het overlijden van de geliefde volksdichter, in november 1856, werd hij in Den Haag herdacht als een dichter 'groter dan Petrarca'.⁸ Tegenwoordig wordt daar anders over gedacht. In de zojuist genoemde Nederlandse canon van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde moet Tollens negentig andere Nederlandse schrijvers voor laten gaan. En de eerste gedachte die bij de journalist Rudy Kousbroek opkwam, toen hij van deze vergelijking tussen Hugo en Tollens hoorde, was: 'iemand die zoiets zegt kent niet genoeg Frans.

Of niet genoeg Tollens. Of allebei? Hoewel nader onderzoek Kousbroek leerde dat het Marita Mathijssen niet ontbrak aan kennis van het werk van Tollens en Hugo - en hij sympathiek stond tegenover haar poging om op deze manier aandacht te vragen voor de zo lang verhuisde negentiende eeuw -, veranderde het niets aan zijn oordeel dat Hugo met kop en schouders boven Tollens uitstak - dat zo'n vergelijking eigenlijk ongepast was.⁹

Ook voor mij staat vast dat wij met Tollens geen plaats zullen veroveren in de internationale republiek der letteren. Misschien zijn er andere schrijvers die daar eerder voor in aanmerking komen. In 2006 verscheen een overzicht van de 1001 *Books you must read before you die*. Zulke boeken verschijnen met een zekere regelmaat, en beperken zich doorgaans tot de Engelstalige literatuur. Soms uitsluitend, maar soms mogen ook een handvol andere landen meedoen; in de regel grote landen met een gevestigde literaire reputatie zoals Frankrijk, Duitsland, Spanje, Rusland en Italië.¹⁰ Maar de redacteur van dit boek, Peter Boxall, heeft zijn best gedaan om ook ruimte voor andere landen te reserveren: de helft van de 1001 boeken die je voor je dood gelezen moet hebben, is niet oorspronkelijk in het Engels geschreven. En ja, hierin komen wij voor, met als eerste Nederlandse roman die de moeite waard is de *Max Havelaar*. Eindelijk. In totaal elf van de 1001 boeken komen uit Nederland. Veel is het niet, één procent van het totaal. Wij spelen maar een bescheiden rol - zo bescheiden dat toen men besloot dit boek in het Nederlands te vertalen, het aandeel Nederlandse schrijvers van elf naar vijftig ging; dit ging uiteraard ten koste van negenendertig andere boeken uit de Engelse editie.¹¹ Maar zo krijgt de Nederlandse literatuur tenminste gestalte. En het kan nog beter. Toen Pieter Steinz, redacteur van de boekenbijlage van *NRC/Handelsblad*, een eigen 'gids voor de wereldliteratuur' samenstelde, was een

kwart - vijftieng procent - van de 416 gekozen auteurs van Nederlandse afkomst.¹² Dan tel je internationaal volop mee - alleen weet buiten Nederland niemand dat.

Er is - ten slotte - nog een, op het eerste gezicht, minder subjectieve manier om te bepalen wat de notering is van de Nederlandse literatuur aan de wereldbeurs der letteren. In 2005 is een top 1000 samengesteld op grond van hoe vaak een boek voorkomt in de catalogi van de bibliotheken die samenwerken in de *WorldCat*, een online systeem waaraan bijna 70.000 bibliotheken wereldwijd meewerken.¹³ Ongeveer alle talen en landen zijn hierin vertegenwoordigd, al is ook nu de positie van het Engelse boek dominant. Dat is gemakkelijk te verklaren: niet alleen staan de meeste en grootste bibliotheken in Engelse-talige landen, ook in bibliotheken daarbuiten is het aandeel Engelse boeken na dat van de moedertaal vaak het grootst. Op nummer één van deze lijst staat de Bijbel: daarvan zijn in de aangesloten bibliotheken bijna 800.000 exemplaren voorhanden. De Koran komt op plaats dertien met iets meer dan 37.000 'holdings'. Als we ons tot de literatuur beperken, bestaat de top van de wereldliteratuur - in deze volgorde - uit de *Sprookjes van Moeder de Gans*, Dante's *Divina Commedia*, de *Odysee* en de *Ilias*, *Huckleberry Finn* van Mark Twain, Tolkien's *The Lord of the Rings*, Shakespeare's *Hamlet*, de avonturen van *Alice in wonderland*, *Don Quichot* en de *Beowulf*. Nederlandse boeken in deze top 1000 zijn zeldzaam, en de vier boeken die erin voorkomen zullen voor de meeste mensen als een verrassing komen. Het hoogst genoteerd staan het dagboek van Anne Frank en de *Imitatio Christi* van Thomas à Kempis - zij staan bij de eerste honderd. Op nummer 300 staat *De lof der zotheid* van Erasmus, en in de staart van deze lijst het levensverhaal van de Haarlemse verzetsstrijdster Corrie ten Boom.¹⁴ Alle vier boeken nemen in de Nederlandse

literatuurgeschiedenis een marginale plaats in; twee ervan zijn oorspronkelijk in het Latijn geschreven, terwijl het boek van Ten Boom, hoewel het als een autobiografie werd gepresenteerd, niet eens door haar is geschreven. Twee Amerikaanse auteurs hebben dit levensverhaal uit haar mond opgetekend, in het Engels. Pas een jaar later is het in het Nederlands gepubliceerd.¹⁵

Het is overigens niet alleen de Nederlandse literatuur die er op deze 'objectieve' lijst zo bekaaid afkomt. Alleen de grote westerse talen zijn prominent vertegenwoordigd, en meer dan drie kwart van alle boeken is in het Engels geschreven.¹⁶ Zulke feiten laten maar één conclusie toe: om wereldliteratuur te schrijven heb je een wereldtaal nodig.

Jan te Winkel

Tot dat inzicht was honderd jaar geleden de Amsterdamse hoogleraar Nederlandse taal en letterkunde, Jan te Winkel, ook al gekomen. In 1899, aan de vooravond van de Boerenoorlog, schreef hij de brochure: *Waar het om gaat in Zuid-Afrika, een woord tot het Nederlandsche volk*. Hoewel er in Nederland veel sympathie bestond voor de dappere Boeren, die niet wilden buigen voor het imperialistische Groot-Brittannië, hadden volgens Te Winkel de mensen nog niet begrepen wat hier voor Nederland werkelijk op het spel stond. Ooit in de zeventiende eeuw had Nederland de kans gehad om een rol van betekenis te spelen in Noord-Amerika - in de tijd dat New York nog Nieuw Amsterdam heette -, maar wij hadden die kans verspeeld en zonder enige tegenstand te bieden erin berust dat in de Verenigde Staten van Amerika het Engels de voertaal werd. De geschiedenis bood ons nu een herkansing. Met onze hulp, maar vooral dankzij de onuitputtelijke moed van de Boeren, zou Engeland er niet in slagen deze oorlog te winnen. Er was een nieuwe wereldstaat in wording. Zoals eens de

Verenigde Staten van Noord-Amerika zich met geweld hadden losgemaakt van Engeland, zo zouden uit deze oorlog de Verenigde Staten van Zuid-Afrika geboren worden en zich ontwikkelen 'tot een even machtig wereldrijk [...] als de Vereenigde Staten van Noord-Amerika in de negentiende eeuw zijn geworden'. En voor geen volk, vervolgde Te Winkel, had deze gebeurtenis meer betekenis dan voor het onze. Het was de laatste kans 'om onze taal tot eene wereldtaal, onze letterkunde tot eene wereldliteratuur te maken'.¹⁷

Het voorspellend vermogen van Te Winkel reikte niet ver. De Boeren hebben de oorlog niet gewonnen, de Unie van Zuid-Afrika is er in 1910 gekomen, maar een even machtig rijk als de Verenigde Staten is het niet geworden. Het Nederlands is nog een tijd lang naast het Engels een van de twee officiële talen van Zuid-Afrika geweest, maar in 1925 is het vervangen door het Afrikaans.

Nederlandse literatuur overzee

Een wereldtaal is het Nederlands dus niet geworden, maar de mogelijkheid ertoe - daarin heeft Te Winkel gelijk - is er geweest. In de zeventiende eeuw is Nederland een wereldrijk geweest, met vestigingen in Azië en Noord- en Zuid-Amerika. En in deze gebieden is, zij het in een andere betekenis dan hierboven, een Nederlandse wereldliteratuur ontstaan.

Je kan het begrip wereldliteratuur op twee manieren interpreteren: als literatuur die wereldwijd gelezen wordt - en dan valt Nederland af - of als literatuur die niet alleen in het moederland maar in landen verspreid over de hele wereld is ontstaan; in landen die een bijzondere relatie met Nederland onderhouden of onderhouden hebben. Om een voorbeeld te geven: in de jaren dertig van de twintigste eeuw werden er in

Afrika, Azië en Amerika Nederlandse boeken geschreven die nationaal en internationaal de aandacht trokken. Madelon Székely-Lulofs schreef in *Rubber* (1931) over het leven op de rubberplantages op Sumatra, de Surinaamse schrijver Albert Helman publiceerde *De stille plantage* (1931), de Antilliaan Cola Debrot *Mijn zuster de negerin* (1935) en in Zuid-Afrika schreef J. van Melle, *Bart Nel, de opstandeling* (1936), een roman die in Nederland weinig indruk maakte, maar in Zuid-Afrika - in een Afrikaanse vertaling door de auteur zelf - de status heeft van een klassieker.¹⁸

Deze romans zijn een direct gevolg van de Nederlandse koloniale expansie die in de zeventiende eeuw is begonnen, en die geleid heeft tot een omvangrijke Nederlandstalige literatuur die haar wortels heeft buiten Nederland. Zo is de Nederlands-Indische letterkunde ontstaan, de in het Nederlands geschreven Antilliaanse en Surinaamse literatuur en de Nederlandstalige Zuid-Afrikaanse letterkunde. Zelfs is het niet ondenkbaar dat er nog een Nederlands-Amerikaanse literatuur bestaat, want in de jaren tachtig van de negentiende eeuw bestonden er in de Verenigde Staten nog elf Nederlandstalige dag- en weekbladen.¹⁹ Maar hiernaar is, voor zover mij bekend, nog nooit onderzoek gedaan.

Lange tijd heeft de Nederlandse literatuurgeschiedenis voor deze op vreemde bodem ontstane letterkunde geen oog gehad. Tot 1972 was bijvoorbeeld de Nederlands-Indische letterkunde, in de woorden van Gerard Termorshuizen, niet meer dan 'een exotisch stiefkind binnen de literatuurgeschiedenis' geweest, verwaarloosd door de officiële literaire boekhouding en daardoor bijna vergeten.²⁰ Pas in 1972 kreeg de Indische letterkunde eindelijk de plaats die haar toekwam, toen Rob Nieuwenhuys zijn *Oost-Indische Spiegel* publiceerde.²¹ Sinds de verschijning van dit boek is de belangstelling voor de Indische

letterkunde almaar groter geworden. Er verschenen nieuwe literatuurgeschiedenissen, er werd een werkgroep Indische Letteren opgericht - die onder die naam ook een tijdschrift uitgeeft -, en er verschenen biografieën over Indische schrijvers en studies over hun werk.²² Een soortgelijke ontwikkeling - maar dan ruim twintig jaar later - vertoont de aandacht voor de West-Indische letteren. In 1996 schreef Wim Rutgers in *Beneden en boven de wind* de geschiedenis van de Antilliaanse literatuur, en in 2003 Michiel van Kempen in een handboek dat in elk geval wat omvang betreft niet gauw overtroffen zal worden, de geschiedenis van de Surinaamse literatuur.²³

Tot nu toe achtergebleven is de aandacht voor de Zuid-Afrikaanse Nederlandse literatuur. De meeste mensen weten niet eens dat er naast de beroemde Afrikaanse letterkunde van Eybers, Brink en Breytenbach ook een Nederlandse Afrikaanse literatuur bestaat: poëzie, toneel en verhalend proza geschreven in het Nederlands door inwoners van Zuid-Afrika. De beschrijving van deze literatuur staat nog in de kinderschoenen.²⁴ Het is mijn streven om daarin de komende jaren verandering te brengen.

Internationaal perspectief

Dat deze overzeese literatuur zich in een groeiende belangstelling mag verheugen, betekent nog niet dat zij daarmee een vooraanstaande plaats inneemt in de Nederlandse literatuurgeschiedenis.²⁵ De reden daarvoor - en tevens de voornaamste reden dat deze literatuur zo lang op erkenning heeft moeten wachten - is dat zij zich moeilijk laat beschrijven in een verhaal dat uitgaat van de literaire ontwikkelingen in het moederland. De koloniale en postkoloniale literatuur kent haar eigen ontwikkeling en heeft haar eigen thema's.²⁶

Kenmerkend voor alle koloniale en postkoloniale literatuur is dat zij tot stand komt in een gebied waar de westerse cultuur in contact komt met andere culturen. Wie in vroeger tijden het moederland verliet om zijn geluk te beproeven in de kolonie, werd daar een ander mens. De andere cultuur drong de wereld van de kolonisator binnen en ondermijnde oude en bestaande zekerheden. Niet minder groot was de invloed van de kolonisator op de gekoloniseerde, van wie de cultuur altijd inferieur werd geacht aan die van de nieuwkomer uit het Westen. Deze situatie legitimeerde de koloniale overheersing en maakte het mogelijk om westerse normen en waarden op te leggen - en dit ten koste van traditionele zeden en gewoonten die in de ogen van de overheerser de inheemse bevolking in haar ontwikkeling belemmerden.

Na de dekolonisatie blijkt dat men de westerse erfenis niet van zich kan afschudden, terwijl in de oude moederlanden de koloniale verhoudingen in een nieuwe vorm terugkeren: in de houding die de inwoners van het gastland tonen ten opzichte van de nieuwkomers, waarbij het er niet toe doet of ze uit een voormalige kolonie dan wel uit een ander niet-Westers land afkomstig zijn. In alle gevallen betekent het dat de mensen op zoek zijn naar een nieuwe identiteit, en één van de manieren om zo'n nieuwe identiteit te construeren is de literatuur.²⁷

Deze omschrijving van koloniale en postkoloniale literatuur als een reactie op de confrontatie van verschillende culturen, is niet aan één land gebonden. De Nederlandse koloniale en postkoloniale literatuur maakt deel uit van een brede internationale context. Het nadeel dat zij zich door haar eigensoortige ontwikkeling en thematiek moeilijk laat beschrijven in een nationale literatuurgeschiedenis, maakt daardoor plaats voor het voordeel dat zij juist heel goed begrepen kan worden vanuit een internationaal perspectief. Ik zal proberen

dat duidelijk te maken aan de hand van een verschijnsel dat volgens sommige geleerden in de Nederlandse letteren helemaal niet voorkomt: de postkoloniale Nederlands-Indische literatuur.

De postkoloniale Nederlands-Indische letterkunde

Het antwoord op de vraag of er een postkoloniale Nederlands-Indische letterkunde bestaat, hangt uiteraard af van de definitie die men hanteert. Wie, zoals Ashcroft, Griffiths en Tiffin, de term 'post-colonial' gebruiken 'to cover all the culture affected by the imperial process from the moment of colonization to the present day', vindt in de Indische letteren voorbeelden te over. Sterker nog, het is moeilijk om in dat geval nog werken te vinden die *niet* postkoloniaal zijn. Wie koloniale literatuur van postkoloniale wil onderscheiden, komt met deze definitie daarom niet veel verder. In een toelichting bij hun omschrijving geven Ashcroft Griffiths en Tiffin zelf al een aanzet tot verdere inperking. Wat de verschillende postkoloniale literaturen gemeenschappelijk hebben is, dat zij niet alleen zijn ontstaan uit de 'experience of colonization, but also asserted themselves by foregrounding the tension with the imperial power, and by emphasizing their differences from the assumptions of the imperial centre. It is this which makes them distinctively post-colonial'.²⁸

In deze uitleg ligt een striktere definitie besloten die al snel populair werd: hét kenmerk van postkoloniale literatuur is dat zij zich kritisch opstelt tegenover het kolonialisme. Maar voor een duidelijke afbakening schiet ook deze strengere omschrijving nog te kort. Multatuli's *Max Havelaar* - een boek dat in veel opzichten aan het begin staat van de Nederlands-Indische literatuur²⁹ - zou dan ook een van de eerste postkoloniale Nederlandse romans zijn. Een ander hoogtepunt in de Indische letteren, *De Tienduizend Dingen* van Maria Derموūt, is op grond van een dergelijke definitie eveneens als post-

koloniaal bestempeld.³⁰ Ook deze omschrijving is nog te ruim.

In haar invloedrijke studie *Colonial and postcolonial studies*, waarin zij de koloniale en postkoloniale literaturen van het *British Empire* bestudeert, stelt Elleke Boehmer een meer uitgewerkte definitie voor. Voor haar heeft de term 'post-colonial' met een streepje betrekking op een bepaalde periode - ruwweg de periode na de dekolonisatie, dat wil zeggen na 1945 - en 'postcolonial' op een kritische houding ten aanzien van een koloniale of imperialistische ideologie.

Deze kritische houding ten aanzien van de koloniale ideologie omvat meer dan louter kritiek op het koloniale systeem.

Eén van de middelen - en niet het minst belangrijke - om de koloniale ideologie uit te dragen is de literatuur. De koloniale literatuur van het *Empire* maakt gebruik van representaties die samen een discours vormen dat de kolonisatie rechtvaardigt. Boehmer deelt de opvatting van Edward Said dat de 'cultural representations' in de koloniale literatuur een doorslaggevende rol hebben gespeeld: eerst in het kolonisatieproces, en later in het dekolonisatieproces.³¹

Het doel van de kolonisatie was geld en macht, maar de rechtvaardiging ervan gebeurde door middel van oppositionele concepten als: beschaafd tegenover onbeschaafd, integer tegenover corrupt, energiek tegenover indolent, etc., met als conclusie superieur tegenover inferieur. Al deze concepten werden gerepresenteerd in teksten, waarbij de kolonisator de positieve representatie kreeg toegewezen en de gekoloniseerde de negatieve. Deze constructie van een inferieur Oosten in oppositie tot een superieur Westen vormt de basis van het koloniale discours en is essentieel voor de legitimatie van het kolonisatieproces.³²

Voor Boehmer is elke tekst waarin het discours de imperialistische ideologie ondersteunt koloniaal. De postkoloniale

tekst daarentegen staat kritisch tegenover de koloniale of neokoloniale representaties, probeert die te ondermijnen en een nieuwe, eigen identiteit te creëren: ‘postcolonial writers sought to undercut thematically and formally the discourses which supported colonization.’³³ Duidelijk blijkt uit deze omschrijving dat kritiek op de kolonie niet meer voldoende is om als postkoloniaal te worden aangeduid. Hoe revolutionair de toon van *Max Havelaar* ook mag klinken, het blijft een door en door koloniaal boek, geschreven vanuit een Europees perspectief: aan de westerse superioriteit wordt niet getwijfeld.³⁴ Boehmer wijst erop dat Engelse auteurs die zich in het begin van de twintigste eeuw kritisch uitlaten over koloniale mistanden desondanks volledig gevangen zitten in het koloniale systeem. Zij kunnen zich geen ‘post-Empire world’ voorstellen: de oude stereotypen verdwijnen niet, Londen blijft het centrum van de wereld en de Britten zijn altijd superieur.³⁵

In het Nederlandse taalgebied sluit Theo D’haen zich bij de definitie van Boehmer aan. In zijn inleiding bij *Europa buitengaats*, een overzichtswerk van de Europese koloniale en postkoloniale literaturen, stelt hij op basis van de Engelstalige theoretische discussies en de Nederlandse praktijk vast aan welke voorwaarden respectievelijk de koloniale en de postkoloniale literatuur moeten voldoen:

‘Koloniale literatuur’ is in eerste instantie geschreven door schrijvers uit het koloniale moederland, in de taal van het moederland. Ze kijkt naar de kolonie met een Europese blik: vanuit het koloniale machtscentrum naar de gekoloniseerde periferie.³⁶

Die koloniale literatuur, voegt hij eraan toe, kan zijn ontstaan in de koloniale tijd, maar het hoeft niet; ook na de onafhankelijkheid zijn er auteurs die vanuit een koloniale visie over de

ex-kolonie schrijven. Vaak krijgt hun werk dan een nostalgisch trekje. Dit geldt voor het merendeel van de naoorlogse Nederlands-Indische literatuur, en is onmiddellijk zichtbaar in titels als *Nog pas gisteren* en *In en uit het Paradijs getild*.³⁷

‘Postkoloniale literatuur’ - ik citeer nu de tweede omschrijving van D’haen - dateert overwegend, hoewel niet noodzakelijk van ná de onafhankelijkheid van een kolonie en is geschreven door (ex-)gekoloniseerden, in de taal van de (ex-)kolonisator.³⁸ Het is op grond van deze definitie dat D’haen tot de conclusie komt dat er geen postkoloniale Nederlands-Indische letterkunde bestaat. De historische omstandigheden en in het bijzonder de daar gevoerde taalpolitiek hebben ertoe geleid, dat in Nederlands-Indië de gekoloniseerde en in Indonesië de ex-gekoloniseerde bevolking, op een enkele uitzondering na, niet in het Nederlands geschreven heeft.³⁹ Met als gevolg dat bijna alle Nederlands-Indische literatuur is geschreven ‘door Nederlandse koloniale of ex-koloniale, en door naar Nederland uitgeweken Indo-Europeanen of hun afstammelingen’. En daaraan verbindt D’haen de conclusie dat deze literatuur met ‘Nederlandse’ en dus ‘koloniale’ ogen naar Indonesië kijkt, waardoor de ‘mogelijkheid van een postkoloniale literatuur niet eens in zicht’ komt. Wie op zoek is naar Nederlandse postkoloniale literatuur is volgens hem aangewezen op de Antilliaanse en Surinaamse literatuur. Alleen hier vindt men een Nederlandse literatuur die de kenmerken vertoont van wat men in de internationale gangbare Engelse terminologie een postkoloniale literatuur noemt.⁴⁰

Op deze conclusie valt wel iets af te dingen. Het is waar dat de eerste decennia na de onafhankelijkheid de Nederlands-Indische auteurs over de voormalige kolonie schreven vanuit een Nederlands en dus koloniaal perspectief. Maar dat verandert in de jaren tachtig van de twintigste eeuw met de opkomst van

een nieuwe generatie Indische schrijvers. Het zijn de in Nederland geboren kinderen van de Indo-Europeanen, meestal aangeduid als de tweede generatie. Formeel gezien voldoen zij niet aan D'haen's voorwaarde van 'ex-gekoloniseerde', maar in de werkelijkheid is hun positie een stuk gecompliceerder. In hun werk komen verschillende aspecten voor die in het buitenland als karakteristiek worden gezien voor de postkoloniale literatuur.

Enkele van die kenmerken noemt D'haen zelf al, als hij zijn definitie van postkoloniale literatuur verder uitwerkt. De postkoloniale auteurs kijken vanuit de periferie naar het vroegere machtscentrum, en zijn zich daarbij scherp bewust van hun eigen positie, in het bijzonder van hun tweeslachtige relatie met de cultuur en literatuur van het moederland. Aan de ene kant zetten ze zich daartegen af, aan de andere kant zijn ze er nauw mee verbonden. Bovendien wonen veel van hen in het vroegere moederland, en ook verschijnt hun werk daar. De tussenpositie die ze daardoor innemen brengt deze auteurs ertoe om kritisch te kijken naar het kolonialisme en de nasleep ervan. Vaak hebben ze ook expliciet de bedoeling om een eigen (groeps)identiteit te bevorderen of te scheppen.⁴¹

Alle kenmerken die D'haen hier opsomt als wezenlijk voor de postkoloniale literatuur zijn van toepassing op het werk van de tweede generatie Indische schrijvers. Dat werpt de vraag op hoe het komt, dat deze kinderen van ex-kolonialen zich gedragen als ex-gekoloniseerden. Het antwoord op die vraag moet gezocht worden in de historische omstandigheden van de Indo-Europeanen, eerst in de kolonie en later als 'repatrianten' in het moederland.

De geschiedenis van de Indische Nederlanders

Na de tweede wereldoorlog en de daarop volgende dekolonisatie verlieten ruim 300.000 Europeanen Nederlands-Indië

en vertrokken naar Nederland. Repatrianten werden ze genoemd, ook al was voor een groot aantal deze 'terugkeer' hun eerste bezoek aan het moederland. Want de meesten van deze repatrianten waren Indo-Europeanen, kinderen uit gemengde huwelijken van kolonisten en gekoloniseerden. Vanaf het ontstaan van Nederlands-Indië werden deze gemengdbloedigen met de Europese bevolking gelijkgesteld, op voorwaarde dat ze door hun Europese vader voor de wet erkend werden. Die gelijkstelling heeft het karakter van de Indische samenleving tot het einde toe bepaald. Nederlands-Indië was hun geboorteland, maar in onderwijs en cultuur waren de Indo-Europeanen sterk gericht op het moederland. In 1942, na de bezetting door Japan, werd die Westerse oriëntatie hun fataal. In andere kolonies die door Japan bezet waren, maakten de gemengdbloedigen deel uit van de inheemse bevolking, en toen de blanke overheersers geïnterneerd werden, werden zij met rust gelaten. Maar in Nederlands-Indië namen de Indo-Europeanen met hun Europese status volop deel aan het bestuur en leger. Veel van hen - met name de mannelijke kostwinners - werden daarom geïnterneerd. Het leidde tot de ontwrichting van gezinnen en een scheiding tussen de Indo-Europese wereld en de inheemse Aziatische die veel scherper was dan daarvoor.

Na de capitulatie van Japan werden de Indo-Europeanen door de onafhankelijkheidsstrijders van de jonge republiek Indonesia beschouwd als vijanden. En juist omdat zij zo dicht bij de inheemse bevolking stonden, waren zij een gemakkelijk doelwit voor de *pemuda's*, de jonge onafhankelijkheidsstrijders. Op allerlei manieren waren de Indo-Europeanen verwant aan de inheemse bevolking, hun familiebanden liepen door de hele samenleving heen, maar zij hadden nu eenmaal de Europese status en hoorden daardoor bij de onderdrukkende koloniale klasse.

Het gevolg was dat zij na de onafhankelijkheid in het nieuwe Indonesië niet welkom waren. Zij werden uitgestoten. De schuld voor deze ontwikkeling legden zij bij de Japanse agressor, die voorgoed een einde had gemaakt aan hun oude leven. De Japanse oorlogsmisdaden werden breed uitgemeten en de Japanse interneringskampen werden vergeleken met de Duitse vernietigingskampen. Maar het meest namen ze de Japanners kwalijk dat zij de raciale verhoudingen op scherp hadden gezet: wie in 1942 geen Indonesiër of Japanner was, werd een ongewenste vreemdeling in een land dat men tot dan toe altijd als zijn thuis beschouwd had. Door het zaaien van haat hadden de Japanners de Indische samenleving voorgoed vergiftigd. Het deed en doet er niet toe of deze voorstelling van zaken in overeenstemming is met de werkelijkheid. De Indo-Europeanen geloofden hierin en zij zagen hun gelijk bevestigd in de manier waarop ze na de capitulatie door de *pemuda's* werden aangevallen. Hun huizen werden geplunderd, de vroegere bedienden keerden zich tegen hun meesters, vrouwen en kinderen werden aangerand: ze voelden zich vogelvrij en tijdens de *Bersiap* - de eerste fase van de onafhankelijkheidsstrijd - moesten tienduizenden Indo-Europeanen geïnterneerd worden om ze tegen de Indonesiërs te beschermen. Het leverde een blijvende haat op tegen de Bersiap-Indonesiërs, waarvan de eerste president van de Republiek Indonesia, Sukarno, die in de oorlog met de Japanners had samengewerkt, het symbool werd. De Indo-Europeanen hadden maar één keuze: Nederland. Nederlands-Indië bestond niet meer, Indonesië was een vreemd en vijandig land geworden. Maar Nederland was voor de meesten niet minder vreemd. Men kende het van papier of van een bezoek tijdens verlof. Wel was men via werk en onderwijs gericht op het westen, maar men had er niet echt gewoond. Eigenlijk wisten velen niet waar ze terecht kwamen. Ook Nederland was niet blij met deze invasie uit het Oosten.

In Nederlands-Indië hadden de Indo-Europeanen een westerse status gehad, in Nederland werden ze als oosters gezien, soms zelfs als Indonesiërs. De Nederlandse regering had liever gezien dat ze in hun geboorteland gebleven waren. Pas toen duidelijk werd dat dat onmogelijk was, werden ze met tegenzin opgenomen. Ze werden verspreid over het hele land, en vaak ondergebracht in contractpensions, met de opdracht zo snel mogelijk te assimileren. Voor hun geschiedenis, voor hún Tweede Wereldoorlog en de nasleep ervan, bestond geen belangstelling. Ze waren Indische Nederlanders, met de nadruk op Nederlanders - het Indische moesten ze zo snel mogelijk vergeten.

In feite waren de Indo-Europeanen migranten, maar zo werden ze niet gezien. Ze moesten als het ware onzichtbaar assimileren. Pas vanaf het ontstaan van de multiculturele samenleving in de jaren zeventig en tachtig, worden ze eindelijk als culturele minderheid ontdekt. De groeiende aandacht voor de nieuwe minderheden in de jaren tachtig leidt ertoe dat ook de Indo-Europeaan als migrant wordt erkend.⁴² Dat is ook het moment waarop de tweede generatie begint te schrijven, en waarop de postkoloniale Nederlands-Indische letterkunde begint.

Een eigen postkoloniale identiteit

Terwijl in Nederlands-Indië de Indo-Europeanen zich zoveel mogelijk probeerden aan te passen aan de westerse levensstijl, werden ze zich in Nederland steeds sterker bewust van hun Aziatische achtergrond. Maar aanvankelijk werd die kant van hun persoonlijkheid zoveel mogelijk binnenshuis gehouden. Aanpassen was de boodschap. Tegen dit proces van assimilatie zetten de auteurs van de tweede generatie zich nadrukkelijk af. Jill Stolk beschrijft in *Scherven van smaragd* hoe zij zich moet bevrijden van het minderwaardigheidsgevoel dat de oudere generatie haar oplegt. Haar ouders verloochenen hun Indische

afkomst, zij ontkennen hun eigen cultuur, zij vermijden de zon om te voorkomen dat zij er nog donkerder uitzien dan zij van nature al zijn. En ze prenten hun kinderen in om toch vooral bescheiden te zijn, niet op te vallen.⁴³ De Indo-Europese vader in *Indische duinen* van Adriaan van Dis gaat in zijn assimilatieproces zelfs zover, dat hij zijn eigen oorlogservaringen probeert in te ruilen voor die van zijn nieuwe vaderland:

Mijn vader was gekker op andermans oorlog dan op zijn eigen oorlog. Hij las boeken over de Duitse bezetting en de eerste ooggetuigenverslagen van mensen die de nazi-kampen overleefden, hij kende de stranden van D-day op een rijtje, zoals hij ook de stations in Nederland kon opdreunen, en in elke Duitse badgast zag hij een kampbeul.⁴⁴

De tweede generatie verwerpt dit gedrag van hun ouders. Zij weigeren zich nog langer te schamen voor hun Indische afkomst. Zij benadrukken het anders zijn, en eisen aandacht voor hun eigen geschiedenis, voor hun eigen cultuur en hun eigen identiteit, waardoor zij zich anders weten dan de autochtone Nederlanders. Indo-Europeanen leven in twee werelden, zij hebben een hybride identiteit, waar zij in tegenstelling tot hun ouders trots op zijn - of willen zijn.

Marion Bloem gaat in *Geen gewoon Indisch meisje* zover dat zij haar hybride persoonlijkheid verdeelt over twee personages: twee zusters (al delen ze nog één lichaam), waarvan de ene, Sonja, de aangepaste, Westerse kant vertegenwoordigt en de andere, Zon, de Oosterse. Zon houdt van haar Indische kant, zij voelt zich thuis in de Indo-Europese mengcultuur en is trots op haar Indische handen: 'Vermengd is altijd beter dan puur'. Maar de Westerse kant is voor de hoofdpersoon nog zoveel sterker en een hybride bestaan zo problematisch, dat Bloem aan het einde van de roman Zon zelfmoord laat plegen, waardoor alleen de aangepaste Sonja overblijft.⁴⁵

Die worsteling met een hybride identiteit is typisch voor

migranten en ex-gekoloniseerden, en vormt een van de belangrijkste thema's in de postkoloniale literatuur.⁴⁶ In *Geen gewoon Indische meisje* is de tegenstand tegen deze hybriditeit nog zo sterk dat er uiteindelijk voor een van de twee kanten gekozen wordt. Maar doorgaans overheerst in de postkoloniale literatuur - ook in de romans van de tweede generatie Indische auteurs - het idee dat er niet gekozen hoeft te worden. Er is, in de woorden van Homi Bhabha, een 'Third Space', waarin de creativiteit van de postkoloniale migrant een uitweg kan vinden en een nieuwe identiteit, die niet langer direct met één land verbonden is.⁴⁷

Veel van de thema's in postkoloniale romans hangen samen met de erkenning van deze hybriditeit. Voor de postkoloniale Nederlands-Indische literatuur betekent dit een afscheid van het idee dat men als repatriant was teruggekeerd naar het moederland. Verhelderend in dit verband is een vergelijking tussen de eerste generatie schrijver Lin Scholte en de tweede generatie auteurs Adriaan van Dis en Reggie Baay.

De aankomst

Lin Scholte was de dochter van een Nederlandse militair en een Javaanse moeder, die werd opgevoed in een omgeving die meer Javaans dan Nederlands was. Haar vader was de enige band met het westen, voor het overige werd ze thuis omringd door de familie van haar moeder. Toen ze naar school ging sprak ze 'een mengelmoesje van Javaans-Maleis, doorspekt met enkele Hollandse woorden'.⁴⁸ Toch was ook voor zulke kinderen in het nieuwe Indonesië geen plaats en na de Tweede Wereldoorlog vertrok Lin Scholte naar Nederland, en verliet haar Javaanse familie die achterbleef. In januari 1946 kwam Lin Scholte met haar kinderen in Nederland aan: een land waar ze maar één keer eerder was geweest, als meisje van zeven, tijdens een verlof van haar vader. Ze was nu vijftientig jaar.

Een Nederlandse winter had ze nog nooit meegemaakt, maar ze voelde zich onmiddellijk thuis: 'Ik voelde me een verloren kind dat na omzwervingen eindelijk thuis werd gehaald [...]. Ik weet nog hoe sterk dat gevoel zich aan me opdrong: dit is je thuis. Ik had ze allemaal wel in mijn armen willen sluiten, al die mensen op de kade'. Ze werd met haar kinderen ontvangen in een ruimte, waar 'een weldadige warmte' hun tegemoet sloeg, ze kregen erwtensoep met worst, belegde broodjes en warme dranken. Na een week in een Amsterdams hotel werden ze ondergebracht in een pension in Heiloo. Lin Scholte voelde zich 'grandioos ontvangen'.⁴⁹

Hoe anders is dit bij de auteurs van de tweede generatie. De repatrianten waar Adriaan van Dis in *Indische duinen* over schrijft komen eind april 1946 in Nederland aan. Maar waar Lin Scholte in de Hollandse winter zich koesterde aan de 'weldadige warmte' van de ontvangstruimte, is de Hollandse lente voor de Indische families op deze boot nog veel te koud. Als ze de haven binnenvaren en de mannen op de kade zien staan, verwachten ze een welkom: 'Maar de mannen pakten zwijgend hun tassen op. Een groet kon er niet af'. Nog voordat ze van boord stappen, worden ze 'besprongen' door de Hollandse bureaucratie. 'De aan boord gekomen mannen deelden formulieren uit, het waren ambtenaren, hun welkom bestond uit papieren'.⁵⁰

Nog hartelozter is de ontvangst van de repatrianten in *De ogen van Solo*, de roman waarmee Reggie Baay in 2005 zijn debuut maakte. Het is een roman van een zoon over het leven van zijn Indo-Europese vader. De ouders van de verteller kwamen in november 1950 aan: 'En het was iedereen direct opgevallen: Nederland is een land zonder kleur. De lucht, het land en de zee: ze zijn één. Holland is een land van grijstinten. Ook in

de zomer, zo zou hen later duidelijk worden'. Evenals bij Van Dis was het ook nu 'koud en winderig'. Van de boot werden de repatrianten naar bussen gebracht, waarmee ze naar het Noorden van Nederland werden gevoerd. Iedereen zweeg, er hing de sfeer van het begin van een internering. Bewust had de regering ervoor gekozen om ze in het dunbevolkte Groningen en Drenthe onder te brengen: daar was voldoende 'opvangcapaciteit', maar belangrijker nog was dat 'de Indo's tussen de plattelandsbevolking gedwongen [zouden] zijn snel te assimileren...'. Op weg naar hun bestemming reden ze door 'een landschap dat steeds platter en leger leek te worden' en intussen 'begon het te regenen'.⁵¹

Drie schrijvers en drie zo uiteenlopende representaties van een en dezelfde gebeurtenis. Lin Scholte beschrijft haar eigen ervaringen, zij was een volwassen vrouw toen ze in Nederland arriveerde, Van Dis en Baay moeten de verhalen van hun familie hebben gehoord, want zij zijn allebei na de terugkeer van hun ouders in Nederland geboren. Toch is daarom hun weergave niet minder 'waar'. Zij beschrijven de repatriatie vanuit een postkoloniale houding, uit hun afkeer van het koloniale Nederland. Hun ouders waren het kind van de rekening van het Nederlandse imperialisme. In hun thuisland Indonesië waren ze ongewenste vreemdelingen en in Nederland niet welkom. In tegenstelling tot Baay en Van Dis zit Lin Scholte nog gevangen in het koloniale denken. Voor haar is Nederland het machtscentrum, het land dat haar heeft bevrijd uit de ellende van de Japanse overheersing en de Bersiap. 'Het is een onbeschrijflijke gewaarwording als je na jaren het rood-wit-blauw ziet wapperen. Zonder het angstgevoel van: kijk uit, ze zien het!' En als bij aankomst van de boot in Amsterdam het Wilhelmus klinkt, stromen bij de repatrianten de tranen langs de wangen.⁵²

Een internationale literatuur

In haar analyse van de postkoloniale literatuur van het British Empire somt Boehmer een reeks steeds terugkerende kenmerken op. Al die kenmerken hebben te maken met de veranderde verhoudingen na de dekolonisatie. De periferie schrijft terug, dat wil zeggen dat de geschiedenis van het voormalige gekoloniseerde land wordt herschreven. Er is een toenemende aandacht voor de eigen inheemse cultuur, een terugkeer naar oude mythen en een nieuw geloof in magische krachten. Telkens weer wordt het verschil benadrukt met het gewezen 'moederland', met de ex-kolonisator. Men zoekt een nieuwe identiteit vanuit de hybride positie die het kolonialisme heeft veroorzaakt, doordat het de oorspronkelijke bevolking voor altijd van zijn wortels heeft vervreemd.⁵³

Al deze kenmerken treft men aan in het werk van de tweede generatie Indische schrijvers. Terwijl de eerste generatie Indische auteurs nog trouw was aan de koloniale ideologie - en hoe kon het ook anders voor mensen die het koloniale bewind altijd hadden gesteund - komen hun kinderen daartegen in verzet. Zij zien hun ouders en zichzelf als migranten die het slachtoffer zijn van het Nederlandse kolonialisme. Opgegroeid tussen twee werelden zijn zij ontheemd geraakt. Thuis had de oudere generatie zich omringd met herinneringen aan het verloren Indische paradijs. Door middel van schilderijen van Java en foto's met Aziatische voorouders aan de wand, exotische vazen op de kast, de geuren van Indisch eten, het geloof in Oosterse magie en een met maleise woorden doorspekte taal schiepen zij voor zichzelf en hun kinderen een 'imaginary homeland'.⁵⁴ Maar buitenshuis - op school en in het werk - moest iedereen zich zoveel mogelijk aan de autochtone meerderheid aanpassen.⁵⁵ Eerder dan hun ouders werden hun kinderen zich er daardoor van bewust migranten te zijn, of

beter: kinderen van migranten - en daardoor verwant aan migrantenkinderen uit andere landen. Ook voor hen gold dat in de houding van de inwoners van het gastland jegens de nieuwkomers de koloniale verhoudingen in een nieuwe vorm terugkeerden. Daarbij deed het er niet toe of ze uit een voormalige kolonie of uit een ander niet-Westers land, zoals Turkije of Marokko, afkomstig waren. In dit opzicht bestond er geen verschil meer tussen de Indo-Europeanen van de tweede generatie en andere migrantenkinderen. Zo zijn de nazaten van de Indo-Europese koloniale overheersers in één generatie in een positie terechtgekomen die niet of nauwelijks verschilt van die van vroegere gekoloniseerden in andere landen.

D'haen heeft gelijk als hij stelt dat er in Indonesië na de dekolonisatie, op een hoogst enkele uitzondering na, niet in het Nederlands geschreven is. Maar in het werk van deze tweede generatie Indo-Europese auteurs kent Nederland niettemin een eigen postkoloniale Nederlands-Indische letterkunde. Misschien is het goed om het woord 'eigen' hier nog eens te benadrukken, want al past de literatuur van de tweede generatie Indische schrijvers in veel opzichten in een internationale stroming, het is vanwege de herkomst van deze auteurs niettemin een typische variant hierin. Hierdoor is de studie van de postkoloniale Nederlands-Indische letterkunde tegelijkertijd verhelderend voor de kennis van de postkoloniale literatuur in het algemeen. Dit eigen karakter biedt de Nederlandse literatuur de kans om een opvallende rol te spelen in een internationale context. Uiteraard moet bij dit onderzoek - zoals ik hierboven heb laten zien - ook de oudere Indo-Europese literatuur betrokken worden: het werk van de eerste generatie - de repatrianten - en dat van hun voorgangers in de kolonie zelf. In samenwerking met het Department of Dutch Studie van de University of California in Berkeley is daarnaast

een vergelijkend onderzoek gestart naar de ervaringen van de grote groep Indo-Europese migranten (en hun nakomelingen) die indertijd naar de Verenigde Staten zijn vertrokken.

Op een andere manier dan Te Winkel bedoelde is de Nederlandse literatuur nog steeds een wereldliteratuur; ook na de dekolonisatie in de twintigste eeuw. De hier besproken Indische literatuur van de tweede generatie is immers maar een voorbeeld. Er zijn zo veel meer Nederlandse migrantenauteurs. Sommigen zijn afkomstig uit een voormalige kolonie, anderen niet, maar allemaal nemen zij deel aan een literaire stroming die wereldwijd in de belangstelling staat. Daardoor hebben ook de nieuwe Nederlandse letteren een opvallend internationale uitstraling.

Dankwoord

Aan het einde van mijn rede gekomen, wil ik allereerst de Stichting Leids Universiteitsfonds bedanken voor de instelling van de bijzondere leerstoel 'Nederlandse literatuur in contact met andere culturen' en voor mijn benoeming op deze positie. Mijn dank gaat daarbij ook uit naar de leden van de Leidse academische wereld en een enkeling daarbuiten, die aan de instelling van deze leerstoel en mijn benoeming hebben bijgedragen. Ik dank u allen voor het in mij gestelde vertrouwen. Hooggeleerde Blussé van Oud-Alblas, hooggeleerde Fasseur, hooggeleerde Goedegebuure: u dank ik voor uw bereidheid om deel uit te maken van het curatorium voor mijn leerstoel. Voor mijn ontwikkeling als neerlandicus heb ik aan niemand meer te danken gehad dan aan mijn leermeester Margaretha H. Schenkeveld. Van haar heb ik het vak geleerd. Eerst tijdens mijn studie, later tijdens de talloze gesprekken die wij gevoerd hebben over en naar aanleiding van mijn proefschrift. Hoewel ik met de aanvaarding van deze benoeming mij op een heel

ander terrein begeef, zijn ook voor mijn nieuwe onderzoek de grondslagen door haar gelegd. Het is mij een bijzonder genoegen, Hooggeleerde Schenkeveld, om u daarvoor hier in het openbaar te bedanken.

Als ik aan u denk, denk ik onmiddellijk aan de Vrije Universiteit, waar ik een half leven heb doorgebracht: eerst als student, later als docent. Lange tijd ben ik aan twee universiteiten verbonden geweest; pas drie jaar geleden heb ik afscheid genomen van de Vrije Universiteit. Het is natuurlijk niet zo dat ik nog dagelijks aan ze denk, maar ik ben mijn vroegere collega's beslist niet vergeten. In het bijzonder denk ik dan aan de sectie letterkunde, waar wij altijd buitengewoon plezierig hebben samengewerkt. Dick, Roel, Ad, Fred, Henk, Ton, Marijke, Johan, Ena en Jacqueline - dit is een goede gelegenheid om jullie daarvoor dank te zeggen.

Deze leerstoel is nauw verbonden met de opleiding Nederlandkunde / Dutch Studies, waarvan ik sinds 2001 voorzitter ben. Het is een unieke opleiding: de enige in Nederland en Vlaanderen waar buitenlandse studenten een volledige opleiding in de Neerlandistiek kunnen volgen. Aan deze opleiding die in 1986 is opgericht door prof. dr. J.W. de Vries, bestuderen studenten afkomstig uit de hele wereld de Nederlandse taal en cultuur. Op dit moment studeren er ongeveer honderd studenten. Juist bij deze studenten bestaat grote belangstelling voor de bestudering van de Nederlandse literatuur in een internationale context. Voor hen is het bij uitstek de manier om zich te onderscheiden van de autochtone studenten Neerlandistiek, en om de achterstand die zij in vergelijking met de in Nederland geboren en opgegroeide studenten hebben, om te zetten in een voorsprong. Doordat zij een tweede taal als het Tsjechisch, Chinees of Portugees beheersen, hebben zij toegang tot bronnen die voor de meeste autochtone studenten ontoegankelijk zijn. Beste studenten, het zal jullie

duidelijk zijn dat ik voor zowel het onderwijs als het onderzoek veel van jullie verwacht.

De meeste van mijn collega's die bij de opleiding Dutch Studies werken, ken ik al meer dan vijftien jaar. Al die jaren heb ik bijzonder prettig met hen samengewerkt - en ik zou niet weten waarom daar de komende tijd verandering in zou moeten komen. Jozien, Marion, Liesbet, Olga, Myra, Johanneke, Elisa, Irena en Lenie, ik hoop dat wij nog lang bij elkaar zullen blijven.

De opleiding Dutch Studies werkt - hoe kan het ook anders - nauw samen met de opleiding Nederlandse Taal en Cultuur. Zelf heb ik het meest te maken met de sectie moderne letterkunde. Jaap, Peter, Eep, Berry, Rick en Susan, ook met jullie hoop ik de goede samenwerking nog lang voort te zetten.

En dan zijn er de familie en vrienden, aan wie ik veel, zo niet alles te danken heb, maar die ik niet bij naam ga noemen - op een enkele uitzondering na. Mijn vader die stokoud heeft moeten worden om dit te mogen meemaken, en waarvoor ik me bij deze verontschuldigd, en natuurlijk Heleen, Folkert en Nanne - de mensen om wie het werkelijk gaat.

Ik heb gezegd.

Noten

- 1 Zie <http://www.nl.bol.com/is-bin/INTERSHOP.enfinity/eCS/Store> (geraadpleegd, 16-09-2008); http://www.amazon.com/gp/feature.html/ref=amb_link_5832592_1?ie=UTF8&docId=1000158311&pf_rd_m=ATVPDKIKXoDER&pf_rd_s=browse&pf_rd_r=1XRXBTXSR7P5B92M8X9B&pf_rd_t=101&pf_rd_p=324372401&pf_rd_i=383166011 (geraadpleegd, 16-09-2008).
- 2 Vgl. René van Stipriaan [red.], 'De Nederlandse klassieken anno 2000, een enquête naar de canon onder de leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde', http://www.dbnl.org/letterkunde/enquete/enquete_dbnlmlnl_21062002.htm#24 (geraadpleegd, 16-09-2008); Atte Jongstra, 'Een andere smaak onder koks en gasten?', in: Peter J.A. Winkels [red.], *Ten tijde van de Tachtigers, rondom De Nieuwe Gids, 1880/1895*, 's-Gravenhage, 1985, p. 131-135.
- 3 Vgl. A.J. de Mare, *Multatuli-literatuur, lijst der geschriften van en over Eduard Douwes Dekker*, Leiden, 1948, p. 28-33 en P.C. van der Plank, *Multatuli-literatuur 1948-1977, lijst der geschriften van en over Eduard Douwes Dekker*, Amsterdam, 1987, p. 54-63.
- 4 Olf Praamstra, 'Een gesprek met Willem Frederik Hermans', in: *Over Multatuli*, 35 (1995), p. 20-21.
- 5 Het meest genoemde boek was Cervantes' *Don Quichot*. Verder werd er geen rangorde aangegeven. Zie <http://www.infoplease.com/ipea/A0934958.html> (geraadpleegd, 16-09-2008); <http://www.guardian.co.uk/world/2002/may/08/books.booksnews> (geraadpleegd, 16-09-2008).
- 6 Vgl. S.P.A. Gipman, *Honderd jaar Nobelprijs voor literatuur in namen, feiten en cijfers*, Amsterdam, 1995, p. 34-36 en 49-50; http://nl.wikipedia.org/wiki/Nobelprijs_voor_de_Literatuur (geraadpleegd, 16-09-2008).
- 7 Vgl. Rudy Kousbroek, 'Van bonke bonke bonke, de Tollenstwit', in: *NRC/Handelsblad*, 13 januari 2006.
- 8 Geciteerd naar Cd. Busken Huët, *Litterarische Fantasien en Kritieken*, deel 6, Haarlem, [1882], p. 98.
- 9 Rudy Kousbroek, 'Van bonke bonke bonke, de Tollenstwit', in: *NRC/Handelsblad*, 13 januari 2006.
- 10 Vgl. Kenneth McLeish, Nick Rennison [red.], *Bloomsbury good reading guide*, 6th ed., London, 2003; Jane Rogers [red.], *Good fiction guide*, Oxford [etc.], 2001 (hierin komt één Nederlandstalige auteur voor: Hugo Claus); Tore Zetterholm, Peter Quennell [red.], *An illustrated companion to world literature*, edited and adapted by Peter Quennell from the original by Tore Zetterholm, London, 1986.
- 11 Vgl. Peter Boxal [red.], 1001 *Books you must read before you die*, London, 2006; Peter Boxal [red.], 1001 *boeken die je gelezen moet hebben*, met bijdrage van Ed van Eeden, Kerkdriel, 2007. Een soortgelijk verschijnsel deed zich voor bij de vertaling van de *Histoire de la littérature européenne* (Paris, 1992) waar het aandeel Nederlandse schrijvers in de Europese literatuurgeschiedenis spectaculair toenam: *Nieuwe literatuurgeschiedenis, overzicht van de Europese letteren van Homerus tot heden* (Amsterdam, 1994).
- 12 Pieter Steinz, *Lezen & cetera, gids voor de wereldliteratuur*, 2e dr., Amsterdam/ Rotterdam, 2003.
- 13 De *WorldCat* wordt verzorgd door de OCLC (Oline Computer Library Center). Bij de OCLC zijn meer dan 69.000 bibliotheken uit 112 landen aangesloten. Samen bezitten zij bijna 1,3 miljard boeken in meer dan 470 talen. Zie <http://www.oclc.org/worldcat/catalog/default.htm> (geraadpleegd, 16-09-2008).
- 14 Anne Franks *The diary of a young girl* - ik gebruik hier de Engelse titels zoals ze op de lijst vermeld staan - staat op 63, Thomas à Kempis' *The imitation of Christ* op 92, Erasmus' *Praise of Folly* op 300 en *The hiding place* van Corrie Ten Boom op 938. Er staan ook nog twee Nederlandse schilders bij de beste 1000 boeken - Vincent van Gogh (op 129) en Rembrandt (op 321), maar omdat het bij hen niet om één titel gaat - het gaat om verschillende boeken over hun leven en werk, geschreven door diverse auteurs - heb ik ze hier buiten beschouwing gelaten. Zie <http://www.oclc.org/research/top1000/complete.htm> (geraadpleegd, 16-09-2008).
- 15 De oorlogservaringen van Corrie ten Boom (1892-1983) werden door John en Elizabeth Sherrill opgeschreven: Corrie ten Boom, *The hiding place*, by Corrie ten Boom with John and Elizabeth Sherrill, Carmel, New York, 1971. In 1972 verscheen een Nederlandse vertaling: Corrie ten Boom, *De schuilplaats*, opgetekend door John & Elizabeth Sherrill, Hoornaar, 1972. Zie http://nl.wikipedia.org/wiki/Corrie_ten_Boom (geraadpleegd, 16-09-2008).

- 16 Zie <http://www.oclc.org/research/top1000/complete.htm> (geraadpleegd, 16-09-2008).
- 17 Jan te Winkel, *Waar het om gaat in Zuid-Afrika, een woord tot het Nederlandsche volk*, Haarlem, 1899; de citaten op p. 30 en 32.
- 18 Zie over het succes van *Rubber* Olf Praamstra, 'Begraven en weer opgestaan, de literaire roem van Madelon Székely-Lulofs', in: Zdenka Hrnčirova, Ellen Krol, Wiert de Vries [red.], *Praagse Perspectieven 4, Handelingen van het colloquium van de sectie Nederlands van de Karelsuniversiteit te Praag, 23 en 24 maart 2006*, Praag, 2006, p. 48-50; zie over *De stille plantage* Michiel van Kempen, 'Albert Helman', in: *Kritisch Lexicon van de moderne Nederlandstalige literatuur*, onder redactie van Ad Zuiderent, Hugo Brems, Tom van Deel, Houten/Groningen, 1980 - ... , [november 1998], p. 19-20; zie over *Mijn zuster de negerin* J.J. Oversteegen, *In het schuim van grauwe wolken, het leven van Cola Debrot tot 1948*, Amsterdam, 1994, p. 214-222; zie over *Bart Nel, de opstandeling* Eep Francken, 'De onbekendste Nederlandse bestseller, Bart Nel de opstandeling van J. van Melle', in: Th. D'haen, P. Liebrechts [red.], *Tussen twee werelden, het gevoel van ontheemding in de postkoloniale literatuur*, Leiden, 2001, p. 37-58.
- 19 R. van der Meulen, *De courant, geschiedkundig en vergelijkend overzicht der nieuwsbladen van alle landen, naar in- en uitheemsche bronnen bewerkt*, dl. I, Leiden, [1885], p. 324.
- 20 G. Termorshuizen, 'De Indische belletristie: een exotisch stiefkind binnen de literatuurgeschiedenis', in: *Traditie en progressie, handelingen van het 40ste filologencongres*, Den Haag, 1990, p. 249-256.
- 21 Rob Nieuwenhuys, *Oost-Indische Spiegel, wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der compagnie tot op heden*, Amsterdam, 1972. In 1978 verscheen de derde bijgewerkte en herziene druk.
- 22 Vgl. E.M. Beekman, *Troubled pleasures, Dutch colonial literature from the East Indies, 1600-1950*, Oxford, 1996. [Vertaling in het Nederlands: *Paradijzen van weleer: koloniale literatuur uit Nederlands-Indië, 1600-1950*; vert. [uit het Engels] door Maarten van der Marel en René Wezel. Amsterdam, 1998]; Peter van Zonneveld: *Album van Insulinde, beknopte geschiedenis van de Indisch-Nederlandse literatuur*. Amsterdam, 1995; Bert Paasman, 'De Indisch-Nederlandse literatuur uit de VOC-tijd', Gerard Termorshuizen, "Indië is ook in het litterarische eene melkkoe", en Peter van Zonneveld, 'Indische literatuur van de twintigste eeuw', in: Theo D'haen [red.], *Europa buitengaats, koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*, Amsterdam, 2002, p. 33-159; G. Termorshuizen, *P.A. Daum, journalist en romancier van tempo doeloe*, Amsterdam, 1988; R. Baay, P. van Zonneveld [red.], *Indisch-Nederlandse literatuur*, Utrecht 1988; K. Snoek, *De Indische jaren van E. du Perron*. Amsterdam, 1990; J. van den Berg e.a. [red.], *In Indië geweest, Maria Dermoût, H.J. Friedericy, Beb Vuyk*, Amsterdam, 1990 (Schrijversprentenboek 30); G. Houtzager, *Het een-én-het ander, over De tienduizend dingen van Maria Dermoût*. Leiden, 1991; B. Paasman e.a. [red.], *Tjalie Robinson, de stem van Indisch Nederland*, Den Haag, 1994; Frank Okker, *Dirksland tussen de doerians, een biografie van Willem Walraven*, Amsterdam, 2000; Kester Freriks, *Geheim Indie, het leven van Maria Dermoût 1888-1962*, Amsterdam, 2000; Olf Praamstra, *Een feministe in de tropen, de Indische jaren van Mina Kruseman*. Leiden, 2003; Vilan van de Loo, *Leven tussen kunst en krant*, Leiden, 2004; M. van Kempen, P. Verkruisje, A. Zuiderweg [red.], *Wandelaar onder de palmen, opstellen over koloniale en postkoloniale literatuur en cultuur*, Leiden, 2004; Bert Scova Righini, *Een leven in twee vaderlanden, een biografie van Beb Vuyk*, Leiden, 2005; Kees Snoek, *E. du Perron, het leven van een smalle mens*, Amsterdam, 2005; René B. Karels, *Mijn aardse leven vol moeite en strijd, Raden Mas Noto Soeroto, Javaan, dichter, politicus, 1881-1951*, Gouda, 2008; Frank Okker, *Tumult, het levensverhaal van Madelon Székely-Lulofs*, Amsterdam, 2008.
- 23 Vgl. Wim Rutgers: *Beneden en boven de wind, literatuur van de Nederlandse Antillen en Aruba*. Amsterdam, 1996; Michiel van Kempen: *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*. Breda, 2003. 2 dln.; Maritza Coomans-Eustatia, Wim Rutgers, Henny E. Coomans [red.], *Drie Curaçaose schrijvers in veelvoud, Boeli van Leeuwen, Tip Marugg, Frank Martinus Arion*, Zutphen, 1991; J.J. Oversteegen, *In het schuim van grauwe wolken, het leven van Cola Debrot tot 1948*, Amsterdam, 1994; [NB> Deel 2 Oversteegen

toevogene]; Aart G. Broek, *Het zilt van de passaten, Caribische literatuur in de 20ste eeuw, essay*, 2^e herz. dr., Haarlem, 2000; A. James Arnold, *A history of literature in the Caribbean*, vol. 2: English- and Dutch-speaking regions, Amsterdam [etc.], 2001. Sinds 1982 verschijnt het kwartaalschrift *Oso, tijdschrift voor de Surinamistiek* en in 2006 is de Werkgroep Caraïbische Letteren opgericht.

- 24 Vgl. Siegfried Huigen: *De weg naar Monomotapa, Nederlandstalige representaties van geografische, historische en sociale werkelijkheden in Zuid-Afrika*. Amsterdam, 1996; Siegfried Huigen: 'Nederlandstalige Zuid-Afrikaanse letterkunde, 1652 tot 1925'. In: H.P. van Coller [red.], *Perspektief en profiel, 'n Afrikaanse literatuurgeschiedenis*, deel 3. Pretoria, 2006, p. 3-42; E. Francken, Olf Praamstra [red.], *Heerengracht Zuid-Afrika, Nederlandse literatuur van Zuid-Afrika*, verslagen, verhandelingen, verhalen, gedichten en fragmenten, gekozen door Eep Francken en Olf Praamstra, Amsterdam, 2008; E. Francken, Olf Praamstra, 'Een vierde kwartier in de Nederlandse koloniale literatuur, De Nederlandse literatuur van Zuid-Afrika', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 124 (2008), p. 141-158.
- 25 Vgl. G.J. Van Bork, N. Laan [red], *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis, poëtische opvattingen in de Nederlandse literatuurgeschiedenis*, Groningen, 1986; Ton Anbeek, *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur tussen 1885 en 1985*, Amsterdam, 1990; M.A. Schenkeveld-Van der Dussen [red], *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, Groningen, 1993; Hugo Brems, *Altijd weer vogels die nesten beginnen, Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1945-2005*, Amsterdam, 2006. Voor Brems geldt dat hij wel een poging doet om aandacht aan de Nederlandse koloniale en postkoloniale literatuur te besteden, maar de bespeking van afzonderlijke auteurs en hun werk blijft beperkt tot enkele regels.
- 26 Vgl. Olf Praamstra, 'De omstreden bloei van de Indisch-Nederlandse letterkunde, een afbakening van het corpus', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 113 (1997), p. 262-263.
- 27 Vgl. Th. D'haen, P. Liebrechts [red.], *Tussen twee werelden, het gevoel van ontheemding in de postkoloniale literatuur*, Leiden, 2001,
- 28 Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, 'Introduction', in: *The Empire writes back, theory and practice in post-colonial literatures*, 2nd edition. London, 2002, p. 2. [Eerste druk 1989]
- 29 Vergl. Olf Praamstra, 'Het ontstaan van "eene soort van Nederlandsch-Indische litteratuur": Indische Letteren en het KITLV, 1851', in: *Indische Letteren*, 16 (2001), p. 107-114.
- 30 Maria-Theresia Leuker, "'Het een en het ander", representaties van culturele alteriteit in Maria Dermoûts roman *De tienduizend dingen*', in: *Nederlandse Letterkunde*, 6 (2001), p. 204-218.
- 31 Elleke Boehmer, *Colonial and Postcolonial literature*, 2nd edition. Oxford, 2005, p. 1-6. [Eerste druk 1995]
- 32 Edward Said, *Orientalism*, London, 1991 (Penguin Books). [Eerste druk 1978]; Edward Said, *Culture & Imperialism*, London, 1994 (Vintage). [Eerste druk 1993]
- 33 Boehmer, *Colonial and Postcolonial literature*, p. 3.
- 34 Vgl. Eep Francken, 'Multatuli, kolonialist zonder moederland', in: *Antipode, Jaarboek vir Nederlandse Studies*, 1 (1993), p. 1-8.
- 35 Boehmer, *Colonial and Postcolonial literature*, p. 152-159; het citaat op p. 155.
- 36 Theo D'haen, 'Inleiding', in: Theo D'haen [red.], *Europa buitengaats, koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*, Amsterdam, 2002, p. 12.
- 37 Maria Dermoût, *Nog pas gisteren*, Amsterdam, 1951; A. Alberts, *In en uit het paradijs getild*, Amsterdam, [1975]; de eerste druk verscheen in 1962 onder de titel *Namen noemen, zo maar wat ongewone en openhartige herinneringen aan het leven in het verloren paradijs, dat Nederlands-Indië heette, 1939-1947..*
- 38 D'haen, 'Inleiding', p. 12.
- 39 D'haen, 'Inleiding', p. 8-9; D'haen noemt als uitzonderingen: Kartini, Noto Soeroto, Soewarsih Djojopoespito en Han Resink; hij had ook Beb Vuyk, E.F.E. Douwes Dekker en Muljono kunnen noemen. Maar het valt nog te bezien of Vuyk en Resink ondanks hun Indonesische paspoort tot de in het Nederlands schrijvende Indonesische schrijvers gerekend moeten worden.
- 40 D'haen, 'Inleiding', p. 9-10.
- 41 D'haen, 'Inleiding', p. 12.
- 42 Ulbo Bosma, Remco Raben, Wim Willems, *De geschiedenis van Indische Nederlanders*, Amsterdam, 2008.

- 43 Jill Stolk, *Scherven van smaragd*, 2^e dr., 's-Gravenhage, 1984, p. 50-52, 54, 117-119, 73-81, 83-104, 96, 103-104 en 114-119. [Eerste druk 1983]
- 44 Adriaan van Dis, *Indische duinen*, 22ste dr., Amsterdam 1997, p. 145. [Eerste druk 1994]
- 45 Marion Bloem, *Geen gewoon Indische meisje*, 6e dr., Amsterdam, 1986, p. 13, 44 en 235-238. [Eerste druk 1983]
- 46 Vgl. Boehmer, *Colonial and Postcolonial literature*, p. 225-236.
- 47 Vgl. Homi K. Bhabha, *The location of culture*, London and New York, 2006, p. 54-56. [Eerste druk 1994]
- 48 Lin Scholte, *Verzamelde romans en verhalen*, met een biografische inleiding door Vilan van de Loo, Den Haag, 2007, p. 140. [Eerste druk als *Anak Kompenie* in 1965]
- 49 Scholte, *Verzamelde romans en verhalen*, p. 441-443. [Eerste druk als *Takdiran en andere verhalen* in 1977]
- 50 Van Dis, *Indische duinen*, p. 7-13.
- 51 Reggie Baay, *De ogen van Solo*, 2e dr., Den Haag, 2006, p. 65-68. [Eerste druk 2005]
- 52 Scholte, *Verzamelde romans en verhalen*, p. 441-442.
- 53 Vgl. Boehmer, *Colonial and Postcolonial literature*, p. 214-243.
- 54 Salman Rushdie, 'Imaginary homelands', in: Salman Rushdie, *Imaginary homelands, essays and criticism*, 1981-1991, London, 1991, p. 9-21.
- 55 Vgl. bijvoorbeeld Bloem, *Geen gewoon Indische meisje*; Alfred Birney, *Vogels rond een vrouw*, Amsterdam, 1991; Van Dis, *Indische duinen*; Baay, *De ogen van Solo*.

In deze reeks verschijnen teksten van oraties en afscheidscolleges.

Meer informatie over Leidse hoogleraren:
Leidsewetenschappers.Leidenuniv.nl

PROF.DR. OLF PRAAMSTRA

Olf Praamstra promoveerde in 1991 op het proefschrift *Gezond verstand en goede smaak, de kritieken van Conrad Busken Huet*, Amstelveen, 1991. Vanaf 1979 tot 2005 heeft hij in diverse functies gewerkt bij de opleiding Nederlandse Taal en cultuur aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Van 1989 tot 1992 was hij daarnaast verbonden aan het Constantijn Huygens Instituut te 's-Gravenhage. Sinds 1992 is hij als UHD Moderne Nederlandse letterkunde verbonden aan de opleiding Nederlandkunde / Dutch Studies aan de Universiteit Leiden, waarvan hij vanaf 2001 voorzitter is. In juni 2007 is hij vanwege het LUF benoemd als bijzonder hoogleraar met als leeropdracht 'Nederlandse literatuur in contact met andere culturen'. Van 1994 tot 2007 heeft hij gastdocentschappen vervuld aan onder andere de Kossuth Lajos Universiteit Debrecen in Hongarije, de Universiteit van Stellenbosch in Zuid-Afrika, de Universitas Indonesia en de Universiteit van Nagasaki in Japan.

In mijn onderzoek richt ik mij op de receptie en ontwikkeling van de Nederlandse literatuur in contact met andere culturen. Een vooraanstaande plaats in dit onderzoek is weggelegd voor de analyse van de literaire kritiek. Om de receptie van de Nederlandse literatuur in het buitenland te bestuderen en te verklaren, is het noodzakelijk om te achterhalen welke argumenten bij de evaluatie van de Nederlandse letterkunde in het buitenland gehanteerd worden, en waarom en in welke mate die afwijken van de argumenten die in Nederland bij de evaluatie ervan gebruikt worden. Hiernaast richt mijn onderzoek zich ook op de Nederlandse literatuur die in andere culturen is ontstaan. De koloniale expansie is verantwoordelijk voor een omvangrijke Nederlandstalige literatuur die geschreven is of geïnspireerd op een verblijf buiten Nederland. Zo ontstonden de Nederlands-Indische letterkunde, de in het Nederlands geschreven Antilliaanse en Surinaamse literatuur, en de Nederlandstalige Zuid-Afrikaanse letterkunde. Tot deze literatuur, die is ontstaan uit de interactie tussen twee culturen, reken ik ook de literatuur van nieuwkomers die vanuit een buitenlandse achtergrond in Nederland in het Nederlands schrijven.

Universiteit Leiden